

Mintautas Gutauskas

Kalbos filosofija

Seminarų užduotys

Vilnius / 2017

Apsvarstė ir rekomendavo spausdinti

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto taryba
(2017 m. balandžio 5 d., protokolas Nr. 4).

Recenzentai:

Prof. dr. Jūratė Rubavičienė (Baranova)
(Lietuvos edukologijos universitetas)

Doc. dr. Danutė Bacevičiūtė
(Lietuvos kultūros tyrimų institutas)

ISBN 978-609-459-834-0

© Mintautas Gūtauskas, 2017

© Vilniaus universitetas, 2017

Turinys

Įvadas / 4

1. Kalba ir žmogaus klausimas / 8

1.1. Žmogus ir kalba / 8

1.2. Kalba kaip požiūrio kampas / 9

1.3. Kalba kaip diskursas / 12

2. Kalbos struktūra / 14

2.1. Prasmės konstitucija / 14

2.2. Kalbiniai žaidimai / 16

2.3. Signifikantas ir signifikatas / 18

2.4. Metafora ir simbolis / 22

3. Kalba ir raštas / 24

3.1. Rašto prigimtis / 24

3.2. Tekstas komunikacijos vyksme / 26

4. Kalba kaip dialogas / 29

4.1. Dialogo sritis / 29

4.2. Dialogas ir etinis santykis / 32

Įvadas

Kas yra kalba? Šis klausimas nėra paprastas. Kalba nėra toks objektas, į kurį galėtume tiesiog parodyti. Ar kalbą galima tapatinti su tuo, ką dažniausiai matome – besikalbantys žmonės, skaitomi tekstai, žodynai, gramatika? Ir taip, ir ne. Minėti dalykai yra kalbos raiškos formos, kurias dažniausiai pastebime, tačiau nepastebima lieka tai, kad pats šis klausimas yra galimas tik kalbos terpėje. Vadinasi, atsakymas į klausimą galimas tik kalboje. Ji yra ne tik šio klausimo objektas, bet ir šio klausimo galimybės sąlyga. Ji yra mąstymo apskritai terpė. Mūsų atsakymas priklauso nuo sąvokų, nuo klausimo kėlimo būdo, net nuo sakinio gramatikos. Ką reiškia paklausti „kas yra kalba“? Ne iš karto akivaizdu, kad šiam klausimui esminis yra ne tik objektas – „kalba“, bet ir žodelis „kas“. Šis žodelis reikalauja apibrėžti objektą, pasakyti, kas jis yra iš esmės. Tokia klausimo struktūra Vakarų filosofijos kontekste iš karto kreipia prie subjekto ir predikato santykio bei apibrėžimo pagal rūšį ir giminę. Taigi klausimas „kas yra kalba?“ reikalauja apibūdinti, pasakyti, kokios yra kalbos savybės, ir apibrėžti kalbą pagal rūšį ir giminę. Tačiau čia ir kyla problema – ar galima išsamiai atsakyti, kokios yra esminės kalbos savybės ir kokiai giminei galėtų būti priskirta ši rūšis – kalba? Kalba yra labai sudėtingas objektas, kartu ji yra ne tiek rūšis, kiek terpė, kurioje ką nors apibrėžiame pagal rūšį ir giminę. Taigi, klausimas „kas yra kalba?“ sudėtingas, nes, jei norima iš tikro į jį atsakyti arba tiesiog suprasti, reikia leisti jį „interpretavimo rato“ kelią, kuriame kalba niekad iki galo nevirs objektu.

Žinoma, galima ir neklausti taip sudėtingai. Reflektuodami kalbą, galime paprasčiausiai analizuoti kalbos struktūras, kalbą kaip kodą, sistemą, teiginius, logines, gramatines struktūras, komunikaciją, tekstus ir t. t. Visa tai yra duota, gali būti fiksuojama kaip faktai ir sudaryti tvirtą kalbos teorijos objektų konfigūraciją. Taip kalbos teorija bus sa-

votiškai saugi, nes visada galės daugiau ar mažiau pagrįsti, kad objektai yra tokie, kaip teigiama. Tačiau kalbos filosofijai (būtent filosofijai!) pati kalbos būtis neturi būti savaime suprantama. Mąstantysis ką nors supranta, analizuoja, svarsto, o visa tai galima tik kalbiniu būdu ir kalbos terpėje. Būtų naivu manyti, kad galime mąstyti apie kalbą taip, tarsi būtume už kalbos. Galų gale savo mąstymo išvadas galime pasakyti tik kalba. XX a. vidurio „posūkis į kalbą“ (*linguistic turn*) parodė, kad bet koks žmogaus buvimo pasaulyje, mokslo ar pačios kalbos mąstymas priklauso nuo kalbos, kuria jis vyksta. Taigi šio kurso pradžioje siūlome tekstus, kurie ne iš karto puola nagrinėti kalbos struktūras, bet pradeda nuo labai bendrų dalykų, t. y. kalbos esmės klausimo.

O jis pasirodo neatsiejamas nuo žmogaus klausimo. Ir gyvūnai, ir žmonės kalba. Tačiau kas yra būdinga žmogaus kalbai? Tik išsiaiškinius šį klausimą bus aišku, kodėl kalba yra toks sunkiai apčiuopiamas „objektas“, kodėl ji yra veikiau mąstymo terpė nei objektas. Viskas, ką žmogus gali suvokti, suprasti, pažinti ir perteikti, yra persmelkta kalbos. Kaip sako Martinus Heideggeris, būtent *logos*, kalba, yra tai, kas sieja daiktus ir reiškinius į visumą, vadinamą žmogaus pasauliu. Šis esminis dalykas dažniausiai išleidžiamas iš akių, bet nuo jo ir reikia pradėti.

Kaip tik todėl iš pradžių siūlomi Hanso-Georgo Gadamerio ir Antano Maceinos tekstai, bendrai apžvelgiantys kalbą kaip visumą, kaip žmogaus pasaulio galimybės sąlygą. Bendras požiūris į kalbą pasiūlomas ir Paulio Ricoeuro tekste, išsiskiriančiame savo užmoju sujungti fenomenologiją, hermeneutiką, analitinę filosofiją, struktūralizmą į vieną bendrą kalbos koncepciją. Tik turint visuminį žvilginį skirtingos kalbos teorijos įgauna vietą ir padeda skaitančiajam nepasimesti kalbos teorijų gausybėje. Antras skyrius skirtas įprastai problematikai: kalbos vienetų sričiai. Čia susitinka fenomenologija, analitinė filosofija, struktūralizmas, hermeneutika. Kiekviena kryptis pasiūlo savitą kalbos vienetų aiškinimą: fenomenologija atskleidžia prasmės konstitucijos pobūdį; analitinė Ludwigo Wittgensteino filosofija – kalbinius

6 žaidimus, kalbos ir veiksmo santykį; struktūrinė kalbotyra – kalbos vieneto priklausomybę nuo skirtumų vertės aspektu; hermeneutika aiškina sudėtingiausius prasminius darinius – metaforas ir simbolius. Trečias skyrius nukreipia į terpę, kurioje galima ne tik kalbos filosofija, bet ir filosofija apskritai – į raštą. Nors filosofija yra gyvas mąstymas, tačiau ji be rašto negalėtų būti perduodama. Raštas ne tik išreiškia, bet ir struktūroja mintį. Koks yra rašto ir minties, rašto ir tikrovės santykis, svarsto Gadameris ir Ricoeuras. Ketvirtame skyriuje atsigręžiama į kitą terpę, kurioje vyksta kalba ir apskritai bet koks žmogiškas tarpusavio santykis. Tai – pokalbio, dialogo terpė. Fenomenologas Algis Mickūnas aprašo dialogo patirties sritį, o Emmanuelis Levinas pasiūlo dvi skirtingas dialogo formas, pagrįstas skirtingais tarpusavio santykiais. Kai kuriems tekstams yra pasiūlyta pagalbinė literatūra, kuri padėtų suprasti būtent nurodytą tekstą, – ji komentuoja ir aiškina tekstą ar jo problemą tiesiogiai.

Reikia pažymėti, kad galimi įvairūs požiūriai į kalbą ir pati kalbos filosofija yra įvairiai suprantama. Štai analitinė filosofija turi ištišą kalbos filosofijos discipliną. Tačiau mes nepretenduojame į vienos mokyklos išsamų pristatymą. Manytume, kad norint suprasti, kas yra kalba, pirmiausia reikėtų panagrinėti XX a. vidurio posūkio į kalbą (*linguistic turn*) filosofijas. Būtent tuo metu stipriai pasikeitė požiūris į kalbą ir buvo suprastas kalbos fundamentalumas bet kokiai žmogiškai patirčiai. XXI amžiuje toks išskirtinis dėmesys praėjusio amžiaus atstovams gali atrodyti pasenęs. Tačiau XXI a. nepatiria tokių paradigminių pokyčių, kokie buvo posūkio į kalbą metu. Taigi pirmiausia reikia suprasti, koks pokytis įvyko ir kodėl kalba tapo tokiu fundamentaliu dalyku. Ši metodinė priemonė skiriama būtent tam. Vėliau jau galima pereiti prie labiau specializuotų ir niuansuotų kalbos filosofijų, kuriose kalbos būties klausimas jau yra išspręstas, o dėmesys sutelkiamas į kalbos dalių funkcionavimą.

Tekstai atrinkti taip, kad būtų gana trumpi, bet pakankami išsiaiškinti poziciją, problemą ir jos sprendimo būdus. Atrenkant žiūrėta,

kad tekstas būtų pakankamai hermetiškas, t. y. jam suprasti nereikėtų dar mažiausiai šimto puslapių kito teksto. Žinoma, reikia siekti kiek įmanoma išsamesnio požiūrio ar pozicijos supratimo, tačiau turime skaitytis su tuo, kad seminarų skaičius yra ribotas. Tad pernelyg išsiplėtus metodinė priemonė taps nefunkionali. Taip pat atrenkant tekstus žiūrėta, kad jie ne vien pristatytų kokios nors mokyklos poziciją ar apibendrintų jos požiūrį, bet svarstytų dalykus iš esmės. Kiekviena filosofinė mokykla ar pozicija turi savo privalumų ir trūkumų. Nė viena negali paaiškinti visko. Todėl atrinkti tekstai pagal tai, kokią kalbos problemą konkreti filosofijos kryptis svarsto geriausiai. Fenomenologija geriausiai paaiškina prasmės konstitucijos problemą, Wittgensteino analitinė filosofija – kalbos ir veiksmo santykį, kalbos žaidimų sampratą, struktūralizmas – ženklo materialios išraiškos (signifikanto) ir prasmės / reikšmės (signifikato) ryšį; Ricoeuras trumpame tekste pasiūlo kalbos teorijų sintezės projektą, susatantį akistaton skirtingas teorijas ir paimantį iš jų, kas yra geriausia. Taip pat orientuotasi į literatūrą lietuvių kalba. Tai, žinoma, riboja pasirinkimą, tačiau kalbos refleksija pirmiausia turėtų vykti gimtąja kalba, kuri yra pažįstama iš vidaus. Taip geriau suprasime, kiek mažai įsisąmoniname ir pažįstame kalbą, būdami savoje kalbos terpėje.

Įsivedus šiuos kriterijus, pasirodo, tekstų nėra taip jau ir daug. Kad ir kaip būtų, šios metodinės priemonės nereikia laikyti užbaigta. Pasirodžius naujiems tekstams, ji gali būti papildyta, o kai kurios dalys pakeistos. Pasiūlytas skirtingas pozicijas galima priimti kaip skirtingų teorijų puokštę, jas išmokti ir turėti keletą pozicijų. Tačiau skaitymo strategija turėtų būti ne tik išmokti. Pačiam studentui kalba turi tapti problemišku dalyku. Ir tik tada siūlomos teorijos ar jų fragmentai taps pakeleiviais, suprantant kalbos probleminių lauką ir randant priimtinausius atsakymus.

1. Kalba ir žmogaus klausimas

1.1. Žmogus ir kalba

H.-G. Gadamer, „Žmogus ir kalba“,
in *Istorija. Menas. Kalba, Vilnius: Baltos lankos,*
1999, p. 80–87.

Šiuo tekstu Hansas-Georgas Gadameris siekia intuityviai apčiuopti kalbos būtį. Tad mums reikia ne tiek aiškintis, ką Gadameris turiningai pasako apie kalbą, bet sekti jo intuicija ir patiems atlikti šį apčiuopimo veiksmą. Tai nėra sistemingas tekstas, veikiau tam tikri kalbos filosofijos štrichai ir kryptys, kuriomis turėtų sekti mąstymas, norėdamas suprasti kalbos esmę. Sekdami Gadamerio intuicija, turime sutelkti dėmesį į šiuos kalbos būtį apčiuopiančius momentus. Nagrinėjant tekstą reikia išsiaiškinti klausimus, kaip apskritai žmogaus refleksijai yra duotas kalbos fenomenas, koks yra kalbos ir pasaulio santykis, kodėl kalba yra žmogiško pasaulio duoties būdas.

Klausimai tekstui:

1. Ką apie žmogų ir jo pasaulį pasako Aristotelio žmogaus kaip gyvos būtybės, turinčios logos, apibrėžimas? Kuo skiriasi žmonių ir gyvūnų kalba, žmonių pasaulis ir gyvūnų aplinka? (p. 80)
2. Kaip kalba lemia žmogaus vidinio laiko struktūrą (praėjus, dabartis, ateitis)? (p. 80)
3. Kas lemia kalbos užmarštį Vakarų filosofijos tradicijoje? Kodėl René Descartes'o mąstyme, vykstančiame sąmonės duoties sau pačiam pagrindu, kalba nėra svarbi? (p. 82)
4. Kodėl kalba nėra vien tik įrankis mąstymo ar supratimo veikloje?

Kaip tai susiję su pasaulio duotimis ir apibrėžtimis? Kaip paaiškintumėte šią Gadamerio mintį: „pirmapradis kalbos žmogiškumas yra pirmapradis žmogaus kalbiškumas“? Kodėl negalimas bekalbis žmogaus buvimas pasaulyje? (p. 82–83)

5. Ką sako Aristotelio pateiktas bendrybės susidarymo aiškinimas pagal bėgančios kariuomenės analogiją? (p. 83)
6. Ką apie kalbos refleksijos galimybes pasako Gadameris, kai teigia, kad „kalbėjimui būdinga esmiška savimarša“? (p. 84)
7. Ką apie kalbos būtį pasako „aš nebuvimas“ ir kalbėjimo kaip dalyvavimo žaidime aiškinimas? (p. 84–85)
8. Kaip Gadameris supranta kalbos universalumą? Kokį kalbos ir pasaulio santykį išreiškia Gadamerio tezė, kad „kalba apima visa ką“? Ką demonstruoja vertimo pavyzdys? (p. 85–86)

1.2. Kalba kaip požiūrio kampas

A. Maceina, „Kalbos filosofija“, in *Raštai*, t. IX, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 187–211.

Kaip sako Antanas Maceina, šiandien yra banalybė sakyti, kad žmogus yra kalbanti būtybė. Tai, kad žmogus yra *zoon logon echon* (gr. kalbanti būtybė), pasidaro visai nebanalus dalykas, kai klausiamo ne apie pavienių žodžių, bet apie pasaulio visumos reikšmę žmogaus buvimui. Būtent pasaulio ir kalbos santykis čia pasirodo esąs svarbiausias. Tik kalbos dėka žmogus susikuria sau buveinę. Čia Maceina remiasi Heideggerio ir Gadamerio mąstymo išdavomis. Kiek sustiprindami mintį, galėtume sakyti, kad tik kalbos dėka apskritai žmogus turi pasaulį. Šie teiginiai būtų nepaprastai abstraktūs, jei Maceina nebūtų kruopščiai surinkęs daug mintis iliustruojančių pavyzdžių. Ne visi jie įtikina ar tampa rimtais argumentais, bet jie parodo, kodėl taip svarbu kreipti

- 10 dėmesį į žodžio niuansus, patirties ir žodžio ryšį. Mums nagrinėjant šį tekstą reikia išsiaiškinti, kas kalboje kaip susižinojimo būde yra grynai žmogiška, kodėl ir kaip žmogus savo kalba kuria savo pasaulį, koks yra kalbos ir mąstymo santykis, kaip kalba lemia pasaulėžiūrų įvairovę ir net filosofijos sąvokas.

Klausimai tekstui:

1. Kuo skiriasi „gyvulio garsai“ nuo žmogaus žodžio, o jaustukai nuo pavadinimo? Ką reiškia ką nors pavadinti? (p. 187–188)
2. Kokie yra evoliucionistinės teorijos trūkumai? Kaip paaiškinti šias Maceinos tezes: „kalbos kilmė sutampa su paties žmogaus kilmė“ ir „kalba yra ne žodžių suma, bet visuma“? (p. 188–189)
3. Kodėl kalbos problema yra ir žmogaus buvimo pasaulyje problema? (p. 190)
4. Kaip žmogaus buvimas vietoje priklauso nuo kalbos? Kuo skiriasi žmogaus ir gyvulio „kur“? Kodėl „buveinė pasaulyje žmogui yra ne duotis, bet užduotis“? Kaip paaiškinti: „pasaulis tampa žmogui *jo* pasauliu tik tada, kai jis yra į kalbą suimtas pasaulis“? (p. 191–192)
5. Kodėl kalbų įvairovė, anot Maceinos, yra santykių su pasauliu įvairovė? (p. 192)
6. Koks yra kalbos ir mąstymo santykis? Kodėl, anot Maceinos, mąstymas vyksta tik kalbiškai? Kaip suprasti: „žodis yra ertmė (*medium*), kurioje mąstymas vyksta“? (p. 193–194, 202)
7. Kokie yra scholastinės kalbos sampratos pagal schemą „tikrovė – sąvoka – žodis“ trūkumai? (p. 193–194)
8. Kokios yra Sokrato ir Hermogeno pozicijos žodžio ir daikto idėjos santykio aspektu? Ką svarbaus atskleidžia Sokrato ir Hermogeno ginčas? (p. 195–197)
9. Koks yra kalbos ir „regėjimo kampo“ santykis graikų, lietuvių, vokiečių kalbose? Kokie svarbiausi pavyzdžiai ir ką jie rodo? (p. 197–200)

10. Kuo svarbi Maceinos pavyzdžiams José Ortega y Gasseto mintis, kad „kiekviena tauta kai kuriuos dalykus nutyli, kad galėtų kitus pasakyti, nes pasakyti visko nėra galima“? Kaip paaiškinti Maceinos mintį: „kalba laikosi tik galimybe nutylėti“? (p. 200–201)
11. Kodėl „pasaulio atvirybė yra begalinis žmogaus apsunkinimas“? Kodėl požiūrio ir kalbos ribotumas pasirodo kaip pozityvus dalykas – žmogaus pasaulio galimybė? (p. 202–203)
12. Jei kalba lemia požiūrio kampą, ar galime sakyti, kad kalba sukuria daiktus? Koks yra daikto savaiminio buvimo ir kalbos santykis? (p. 202–203)
13. Kokie yra „platoniskų“ kalbos teorijų trūkumai? Kodėl Maceinai svarbu pabrėžti, kad tarp žodžio ir daikto nėra būtinybės ryšio? (p. 203–204)
14. Koks yra kalbos ir pasaulėžiūros santykis? Kodėl kalbų įvairovė reiškia ir pasaulėžiūrų įvairovę? (p. 204–205)
15. Kokią įtaką tiesos sampratai turi žodžio „tiesa“ skirtingi aspektai skirtingose kalbose? (p. 205–206)
16. Koks yra gyvo žodžio ir termino skirtumas? Kaip suprasti Maceinos mintį: „žodis yra prasmei atviras“? Koks yra dalies ir visumos santykis gyvo žodžio, metaforos struktūroje? Kodėl, anot Maceinos, mokslo kalba nemėgsta metaforų? (p. 207–208)
17. Kokios yra kalbos varijavimo – metaforų ir sinonimų kūrimo – galimybės ir ribos? Kaip Maceina supranta, kada kalba pradeda nykti? (p. 208–211)

1.3. Kalba kaip diskursas

P. Ricoeur, *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 13–34.

Nors Paulis Ricoeuras šioje knygoje tiesiogiai nekelia klausimo „kas yra kalba?“, jo mintį nuolat motyvuoja būtent ši problema ir, aiškinantis kalbos kaip diskurso prigimtį, jam svarbiausias yra kalbos ir būties santykis. Ricoeuras kiek siaurina problemą ir nagrinėja kalbą kaip diskursą, kaip „tai, kas pasakyta“. Tad viskas sukasi apie klausimą: kaip „tai, kas pasakyta“ įgyja reikšmę ir prasmę? Struktūrinė kalbotyra polemikai pasirinkta neatsitiktinai. Būtent jai kalbos ir būties santykis nesvarbus. Jis turi būti netgi suspenduotas, o reikšmė kildinama iš savarankiškos sistemos. Ricoeuras pripažįsta struktūrinės kalbotyros reikšmę, tačiau laiko ją nepakankama kalbos teorijai. Remdamasis fenomenologija, hermeneutika ir analitine filosofija, jis pabando apčiuopti kalbos esmę. Čia svarbu fiksuoti Ricoeuro nuostatą – nė viena teorija nėra absoliučiai teisi, tik per interpretacijų konfliktą išryškėja patys dalykai. Mums reikėtų išsiaiškinti, kaip, kokiais motyvais ir kokiomis sąlygomis jis keičia *langue* ir *parole* skirtį įvykio ir reikšmės dialektika; kokios yra „objektyviosios“ ir „subjektyviosios“ reikšmės pusės.

Klausimai tekstui:

1. Kodėl kalba nėra tik vardai? Kada žodžiai gali virsti diskursu? Kodėl tik sakinio lygmeniu galima klysti? (p. 13–14)
2. Koks yra *langue* ir *parole* skirtumas? Kas čia yra individualu, o kas visuotina? Kodėl kalbotyra pasirenka tik *langue* sritį? (p. 14–15)
3. Kokie yra „struktūrinio modelio“ postulatai? Kodėl nė vieno struktūrai priklausančio vieneto reikšmė nėra savaiminga? Kaip paaiškintumėte: „ženklų sistemoje egzistuoja tik skirtumai, o ne substancinė būtis“? (p. 16–17)

4. Kodėl *langue* ir *parole* skirtumas nėra pakankamas Ricoeuro kalbos filosofijai? Kaip Ricoeuras atskiria semiotiką ir semantiką? Kodėl Ricoeurui svarbu pabrėžti, kad „sakinyss yra ne didesnis ar sudėtingesnis žodis, bet naujas esinys“? (p. 18–19)
5. Kas yra diskurso įvykis? Kiek jis reikšmingas diskurso būčiai ir tapatybei? (p. 20–21)
6. Kokios yra identifikacijos ir predikacijos funkcijos diskurse? (p. 21–22)
7. Koks yra įvykio ir reikšmės santykis diskurse? (p. 22–23)
8. Kuo skiriasi „psichologinis“ ir „semantinis“ autoriai? Ar diskursas visuomet implikuoja autorių? (p. 24–25)
9. Koks yra lokucijos, ilokucijos ir perlokucijos aktų skirtumas J. L. Austino kalbos aktų teorijoje? Kuo ši teorija yra reikšminga Ricoeurui? Kodėl jis mano, kad trijų aktų schemą reikia papildyti „interlokucijos aktu“? (p. 25–26)
10. Kodėl Ricoeuras teigia, kad „egzistenciniu požiūriu komunikacija yra paslaptis, beveik stebuklas“? Kokios yra patirties perteikimo galimybės ir problemos? (p. 26–30)
11. Kaip Ricoeuras aiškina dialogo funkciją diskurse? (p. 28)
12. Kokias „objektyviasias“ ir „subjektyviasias“ reikšmės puses išskiria Ricoeuras? Kokią funkciją įvykio ir reikšmės dialektikoje atlieka nuoroda? Koks yra nuorodos egzistencinis aspektas? (p. 30–32)
13. Kodėl Ricoeuro netenkina Schleiermacherio hermeneutika? Iš kur ir kaip turi būti išlaisvintos intencijos ir dialogo sąvokos? (p. 33–34)

2. Kalbos struktūra

2.1. Prasmės konstitucija

**E. Husserl, *Karteziškosios meditacijos*,
Vilnius: Aidai, 2005, p. 51–63.**

Kaip teigė Maurice'as Merleau-Ponty, fenomenologija nori sugriebti prasmę jos gimimo momentu. Edmundas Husserlis, analizuodamas sąmonės struktūras *Karteziškosiose meditacijose*, kaip tik ir atskleidžia, koku būdu sąmonės sintezėse konstituoja prasmė. Prasmės buvimas nėra nei savaiminis, nei savaimė suprantamas (kaip kokio nors daikto buvimas). Prasmė konstituoja sąmonės sraute ir čia svarbu suprasti, kad prasmės apibrėžčiai svarbesnis net ne objektas kaip daiktas, bet prasmės ryšys su kitomis prasmėmis ir atsiveriančiais to paties objekto profiliais. Objektas atsiveria prasmių tinkle, kurio ribos yra pasaulio ribos. Nagrinėjant tekstą, svarbu išsiaiškinti, kaip konstituoja prasmė; kaip sąmonės turiniai įgauna tapatumą; koks yra prasmės ir jos horizonto santykis; kas suvokime yra aktualu, o kas – potencialu ir implikuota.

Klausimai tekstui:

1. Kodėl Husserlis sintezę laiko „sąmonės pirmine forma“? (p. 51)
2. Ką sintezuoja sąmonė? Koks yra įvairovės ir tapatybės santykis išgyvenime? Ką sako kubo pavyzdys? (p. 51–52)
3. Kaip suprantate šį skirtumą: *cogitatum* kaip „nediferencijuota tuštuma“ ir *cogitatum* kaip „deskriptyvi įvairovės struktūra“? (p. 52)
4. Kas konkrečiau objekto suvokime yra bendra, o kas – individualu? (p. 51–53)

5. Koks yra išgyvenimo laikas? Kuo skiriasi vidinis laikas nuo išorinio laiko? (p. 54–56)
6. Kaip paaiškintumėte Husserlio mintį: „sąmonės objektas, išlaikantis savo tapatybę pačiam sau tada, kai sąmonė savo sraute jį išgyvena, nepatenka į sąmonę iš lauko, bet glūdi joje pačioje kaip prasmė, t. y. kaip jos sintezės intencionali atliktis“? (p. 54)
7. Kodėl net „prieštaravimai, nesuderinamumai yra kitos rūšies sintezių dariniai“? Ką tai sako apie sąmonės veiklą? (p. 55)
8. Kas suvokime yra aktualu, o kas implikuota, potencialu, „sykiu-manoma“? Kas yra objekto prasmės horizontas? Pasinaudokite kubo pavyzdžiu. (p. 56–58)
9. Kodėl horizontas visuomet yra netobulas, neužbaigtas, neapibrėžtas? Kokią problemą slepia tai, kad neapibrėžtas horizontas apibrėžia konkrečią prasmę? Ką tai sako apie suvokimo atvirumą? (p. 58)
10. Kodėl Husserlis, kalbėdamas apie objekto suvokimą, vengia daikto sąvokos, o patį objektą vadina „intencionalumo poliumi“? (p. 59)
11. Kodėl sąmonės turiniai negali būti analitiškai suskaidyti į savarankiškus ir nesavarankiškus elementus, o gali būti tiktai implikacijų aktualybėse eksplikacija? (p. 59–63)
12. Kodėl manomas objektas visuomet yra „šis tas daugiau negu tai, kas šiuo momentu pasirodo mūsų akims kaip *explicite* manomas dalykas“? (p. 59–61)
13. Ką apie sąmonę ir prasmės konstituciją sako šie teiginiai: (1) „sąmonės fenomenų sritis yra tikra hėrakleitiškojo srauto sritis“, (2) „ne dėl mūsų pažintinių galių netobulumo, bet *a priori* sąmonės išgyvenimuose nėra jokių galutinių *elementų* ar santykių“? (p. 63)

Pagalbinė literatūra:

M. Gutauskas, *Dialogo erdvė. Fenomenologinis požiūris*, Vilnius: VU leidykla, 2010, p. 35–50.

2.2. Kalbiniai žaidimai

L. Vitgenšteinas, „Filosofiniai tyrinėjimai“, in *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mintis, 1995, p. 118–135.

Filosofijoje (ir ne tik joje) ilgą laiką gyvavo įsitikinimas, kad kalba yra tikrovės antrininkas. Tikrovė yra sudaryta iš daiktų, o kalba – iš žodžių. Žodis yra daikto pavadinimas, o jo reikšmė – daiktas, į kurį nurodo žodis. Kitaip tariant, žodžių reikšmės kyla iš daiktų. Tačiau Ludwigas Wittgenšteinas parodo, kad kalba nėra tik daiktų pavadinimai. Ko nors pavadinimas tėra tik vienas kalbinis žaidimas šalia kitų kalbinių žaidimų. Anot Wittgenšteino, žodžio reikšmė atsiranda tik kalbinio žaidimo kontekste, o pati kalba yra ne tik pavadinimas, bet ir socialinis elgesys. Wittgenšteinas kalbą lygina su šachmatų žaidimu. Čia žodžio „karalius“ reikšmė kyla ne iš figūros, kurią ji žymi, bet iš figūros funkcijos žaidime. Todėl, kai klausiamo apie žodžių reikšmes, turime klausti apie jų funkcijas kalbiniame žaidime. Nagrinėjant tekstą reikia suprasti, kaip susipynę žodžių reikšmės ir veiksmai, kaip veiksmai apibrėžia žodžių reikšmes, kas sudaro reikšmės tapatybę, kaip mes išmokstame kalbėti ir žinome, kaip vartoti žodžius.

Klausimai tekstui:

1. Kokią kalbos sampratą nurodo Augustino pavyzdys? Iš kur pagal ją žodžiai įgauna reikšmę? (p. 118–119)
2. Kokie yra pagrindiniai tokios kalbos sampratos trūkumai? Kokie yra Wittgenšteino argumentai? (p. 119–120)
3. Kokią kalbos sampratą nurodo dviejų statybininkų pavyzdys? Iš kur pagal ją žodžiai įgauna reikšmę? (p. 120–121)
4. Kodėl kalbos mokymas yra ne aiškinimas, o treniravimas? Kuo skiriasi gimtoji ir svetimos (vėliau išmokstamos) kalbos šiuo aspektu? (p. 120–122)

5. Kaip Wittgensteinas apibrėžia „kalbos žaidimą“? (p. 122)
6. Kokių sąlygų reikia, kad parodymas būtų supras-tas? (p. 122–124, 132–133)
7. Ką apie kalbą sako miesto analogija? (p. 125)
8. Kaip suprantate: „įsivaizduoti kalbą reiškia įsivaizduoti tam tikrą gyvenimo formą“? (p. 126)
9. Kas sudaro pasakymo prasmę („bet kaip tu tai darai, kaip turi tai mintyje, sakydamas „Plokštė!““)? Ar tai sakiny-s, sudarytas iš pa-skirų žodžių? Koks yra skirtumas tarp pasakymų „Atnešk man plokštę!“ ir „Plokštė!“? Koks yra veiksmo ir reikšmės santykis? (p. 126–128)
10. Kada tonų ir intonacijų skirtumai lemia pasakymo prasmę, o kada ne? (p. 128)
11. Kokius kalbinius žaidimus pateikia Wittgensteinas? Sugalvokite jiems tinkančius sakinius ir atsakykite į klausimą, kodėl jie gali būti suprantami tik atitinkamuose kalbiniuose žaidimuose? (p. 129–131)
12. Kodėl, anot Wittgensteino, gyvūnai nekalba? (p. 131)
13. Ką apie kalbą ir žodžių reikšmes sako šachmatų analogija? (p. 134)
14. Kodėl Augustino kalbos mokymosi pavyzdys yra neteisingas? (p. 135)

Pagalbinė literatūra:

A. Newen, E. von Savigny, *Įvadas į analitinę filosofiją*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 85–100.

2.3. Signifikantas ir signifikatas

**F. de Saussure, *Bendrosios kalbotyros kursas*,
Vilnius: VU leidykla, 2014, p. 38–63, 99–159.**

Nors Ferdinandas de Saussure'as pretenduoja pateikti kalbotyros apmatumus, tačiau kalbos filosofijai pasako labai daug filosofiškai reikšmingų dalykų. Nors jam rūpi tirti kalbą kaip sistemą, tačiau svarstomi kalbos esmės ir būties klausimai, kurie vėliau nulemia visą filosofijos kryptį – struktūralizmą, o dar vėliau – ir postmoderniąją skirties filosofiją. Skirties principas, skirties pirmenybė tapatybės atžvilgiu įtvirtinama šiame tekste. Kai skirties principas išeina anapus kalbotyros, po posūkio į kalbą jis tampa ir būties principu. Svarbiausia suprasti, kodėl skirtis yra ne antrinė, o pirminė tapatybės atžvilgiu. De Saussure'as atsisako substancinio sistemos vieneto supratimo. Būtent kalbos teorijoje pereita nuo žodžio substancijos prie žodžio vertės, nuo kalbos kaip nomenklatūros prie kalbos kaip verčių sistemos. Nagrinėjant šį tekstą svarbiausia yra išsiaiškinti, kas sudaro kalbos vieneto tapatybę, kodėl vertė, o ne substancija tampa kalbos vieneto pagrindu, kas kalboje yra individualu, o kas visuotina, kas yra kalba kaip sistema ir koks yra šios sistemos ryšys su kalbančia visuomene.

Klausimai tekstui:

1. Kokių problemų kalbos refleksijai kelia tai, kad „objektas nėra pirmesnis už požiūrį“? (p. 39)
2. Kokį atspirties tašką pasirenka Saussure'as? Kas jam tampa kalbos apraiškų norma? Kokia sritimi apsiriboja kalbotyra? (p. 40)
3. Kaip Saussure'as apibrėžia kalbos sistemą ir kaip ją atskiria nuo kitų kalbos apraiškų? (p. 40–41)
4. Kas yra artikuliuota kalba? Kas kalboje yra konvencija, o kas žmogui būdinga iš prigimties? (p. 41–42)

5. Kaip Saussure'as atskiria fizinę ir psichinę kalbos puses? Kas kalboje yra individualu, o kas – bendra? (p. 43–45, 50–51)
6. Kur galima lokalizuoti kalbos sistemą? (p. 45–46)
7. Kokios kalbos apraiškos yra psichologijos, o kokios – kalbotyros objektas? Ką Saussure'as laiko paviršutinišku požiūriu į kalbą? (p. 47–48)
8. Kaip egzistuoja kalbos sistema? Ką apie kalbos sistemos realumą sako simfonijos realumo pavyzdys? (p. 49–51)
9. Kodėl Saussure'as teigia, kad bendra kalbos visuma yra nepažini? (p. 51)
10. Kuo skiriasi išorinė ir vidinė kalbotyra? Koks yra kalbos sistemos ir jos istorinės raidos santykis? (p. 51–54)
11. Koks yra kalbos ir rašto santykis? Kodėl raštas, anot Saussure'o, kalbotyroje turi nepelnytai didelį prestižą? Kokie yra Saussure'o argumentai? (p. 55–57)
12. Kuo skiriasi ideografinė ir fonetinė rašto sistemos? (p. 57–58)
13. Kokios yra rašybos ir tarties neatitikimo priežastys? Kokią įtaką tai turi kalbos vystymuisi? (p. 58–59)
14. Kuo pasižymi rašto tironija? Kokius lietuvių kalbos privalumus matytų Saussure'as? (p. 60–63)
15. Kokį posūkį kalbos teorijoje žymi Saussure'o teiginys, kad „kalbos ženklas jungia ne daiktą ir pavadinimą, bet sąvoką ir akustinį vaizdą“? (p. 100)
16. Kaip Saussure'as atskiria signifikatą (sąvoką) ir signifikantą (akustinį vaizdą)? (p. 101)*

* Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad pirmieji šio vertimo leidimo egzemplioriai išleisti su klaidomis. Labai apmaudžiai yra supainioti esminiai terminai – signifikatas ir signifikantas. Vėlesniuose leidimuose yra įdėti klaidų atitaisymai. Skaitant reikia turėti omenyje, kad tekste visur signifikatas [*signifié*] yra sąvoka, „tai, kas žymima“ (Algirdas Julius Greimas siūlė versti kaip „žymimasis“), o signifikantas [*signifiant*] yra akustinis vaizdas, „tai, kas pažymi“ (Greimas siūlė versti „žymiklis“). Ricoeuras jį vadina materialia išraiška.

- 20
17. Ką reiškia, kad ženklas yra arbitralus, o signifikantas yra nemotyvuotas? Kodėl tarp signifikanto ir signifikato nėra būtino ryšio? Kas ir kiek laisvai pasirenka signifikantą, t. y. išraišką? (p. 102–103)
 18. Kodėl, nors signifikantas atrodo laisvai pasirinktas, iš tikro jis yra primestas? Kodėl kalbos negalime laikyti paprasta sutartimi? (p. 105)
 19. Kodėl kalbos refleksija yra labai ribota? (p. 106)
 20. Kaip paaiškinti tokį paradoksalų dalyką: „ženklo arbitralumas kalbą saugo nuo bet kokio mėginimo ją pakeisti“? Kodėl Saussure'as skeptiškai žiūri į galimybę pakeisti kalbą ar jos sistemos dalis? Kodėl „čia revoliucija yra neįmanoma“? (p. 107–108)
 21. Kokiu būdu ženklai kinta? Kodėl kitimas reiškia pirmiausia signifikanto ir signifikato poslinkį? Kiek šį poslinkį gali lemti socialinės institucijos? (p. 108--110)
 22. Kodėl net dirbtinės kalbos funkcionuodamos išsprūsta iš kontrolės? (p. 110)
 23. Kaip viena kitos pokyčius lemia kalba ir kalbanti visuomenė? (p. 111–112)
 24. Kokią reikšmę kalbos filosofijai ir kalbos egzistavimo supratimui turi Saussure'o teiginys: „kalba – tai grynų verčių sistema, kurią determinuoja ne kas kitas, o tik momentinė jos būklė“? Kuo skiriasi kalbos ir žodžio supratimas, kai ženklo tapatybę lemia: 1) daiktas, į kurį jis nurodo, 2) vertė verčių sistemoje? (p. 113–115)
 25. Kuo skiriasi ir ką tiria sinchroninė ir diachroninė kalbotyra? Ką Saussure'as laiko „kalbos būsena“? Kas yra sinchroniniai ir diachroniniai kalbos faktai? (p. 114–119, 124–132).
 26. Kaip konkrečiai kinta kalbos sistema? (p. 120–121)
 27. Kodėl šachmatų partija Saussure'ui yra tinkamiausias pavyzdys kalbos funkcionavimui iliustruoti? Kokie yra svarbiausi žaidimo elementai, lemiantys sistemos vienetų tapatybę ir sistemos pokyčius? (p. 122–124)
 28. Kas yra sinchronijos ir diachronijos dėsnis? Kuo sinchronijos dėsnis skiriasi nuo „socialinio dėsnio“? (p. 124–127)

29. Koks būtų panchroninis požiūris į kalbą? (p. 130–131)
30. Kokių būdu kalboje gali atsirasti nauji ženklai? (p. 133–135)
31. Kaip Saussure'as apibūdina kalbos būseną? Kas yra „absoliuti būseną“? Kodėl žodis „epocha“ netinka kalbos būsenai apibūdinti? (p. 137–138)
32. Kodėl kalbos vienetų buvimas ir apibrėžimas yra problemiški? Kuo skiriasi kalbotyros ir kitų mokslų objektai? (p. 138–143)
33. Kaip paaiškinti: „kalba – tai sistema, pagrįsta vien savo konkrečių vienetų priešpriešomis“? Kodėl kalbos pagrindas yra ne žodžio substancija, o vertė ir priešpriešos? (p. 143–144)
34. Kaip paaiškinti: „kalbos mechanizmo varomoji jėga – tapatybės ir skirtumai“? Ką Saussure'as laiko sinchronine realybe? (p. 144–147)
35. Koks, anot Saussure'o, yra mąstymo ir kalbos ryšys? Kaip mąstymas įgauna struktūrą? (p. 147–149)
36. Kuo skiriasi reikšmė nuo vertės? Koks yra verčių pagrindas? Kas apibrėžia kiekvieno žodžio vertę? Kaip paaiškinti: „vieno [kalbos sistemos] nario vertė išryškėja tik dėl to, kad tuo pat metu egzistuoja kiti nariai“? (p. 150–152)
37. Kokią reikšmę kalbos filosofijai turi ši Saussure'o tezė: „teigiant, kad vertės atitinka sąvokas, norima pasakyti, kad sąvokos yra grynai diferencinės, apibrėžtos ne pozityviai – remiantis jų turiniu, o negatyviai – remiantis jų santykiais su kitais [kalbos] sistemos nariais. Ryškiausias jų bruožas – jos yra tai, kas nėra kiti“? Kokį paradigmą lūžį kalbos filosofijoje ji išreiškia? (p. 153)
38. Kaip paaiškinti šiuos teiginius: „rašto ženklai yra arbitralūs“ ir „raidžių vertė yra grynai negatyvi ir diferencinė“? (p. 154–156)
39. Nors Saussure'as teigia, kad „kalboje esama vien tik skirtumų be pozityvių elementų“, „kad kalboje viskas negatyvu“, tačiau pats pripažįsta, kad jo teiginiai turi ribas. Kokios tos ribos ir kokie yra pozityvieji kalbos elementai? (p. 156–158)
40. Kaip paaiškinti: „kalba yra forma, o ne substancija“? (p. 159)

2.4. Metafora ir simbolis

P. Ricoeur, *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 59–82.

Paulis Ricoeuras nori sugrąžinti metaforai kognityvinę reikšmę. Mokslu kalba nuvertino metaforas kaip kalbinius darinius, atliekančius tik emocinę funkciją. Tačiau, kai iškeliamas pasaulio klausimas, metaforos, o ypač simboliai pasirodo nepaprastai svarbūs. Metafora išplečia išraiškos galimybes, o simbolis grąžina prie ikikalbinės tikrovės. Mokslu kalba labiausiai atitinka tikrovę teiginio ir dalykų padėties santykio lygmeniu. Tačiau tai tik tikrovės elementas. Jei kalbame apie tikrovę ir žmogaus pasaulį kaip visumą, simboliai pasirodo kaip tie, kurie šią visumą gali išreikšti. Tuo simboliai yra pranašesni už teiginius, nes teiginiai gali sugriebti ir išreikšti tik elementą, o simboliai – tikrovės visumą. Analizuojant šį tekstą ir reikia išsiaiškinti, kuo pasižymi metafora ir simbolis kaip diskursyviniai dariniai, kodėl metafora buvo nuvertinta ir kaip Ricoeuras grąžina jai kognityvinę funkciją, koks yra metaforos ir simbolio ryšys su tikrove.

Klausimai tekstui:

1. Kuo skiriasi mokslinė kalba ir literatūrinė kalba prasmės viena-reikšmiškumo ir pažintinės vertės aspektu? (p. 59–60)
2. Kuo skiriasi kognityvinė ir emocinė kalba loginiame pozityvizme? Kuriai priklauso metaforos? (p. 60)
3. Kas yra būdinga literatūrai kaip diskursui? (p. 61)
4. Kokie yra svarbiausi metaforos bruožai Aristotelio retorikoje, klasikiniame metaforos modelyje? (p. 62–63)
5. Kodėl metaforos teorijai svarbu yra metaforos problemą „perkelti iš žodžio semantikos į sakinio semantiką“? Kokias dvi klasikinio modelio prielaidas Ricoeuras atmeta? Kodėl jų atmetimas padeda sugrąžinti metaforai kognityvinę funkciją? (p. 61–63)

6. Kodėl metaforos buvimo sąlyga yra interpretacijų konfliktas? (p. 64)
7. Kodėl tai, kad metafora yra sąmoninga klaida, atveria galimybes naujai ar net tiksliau išreikšti tai, kas dar neišreikšta? (p. 65)
8. Kuo gyvosios metaforos skiriasi nuo negyvųjų? Kokia įtampa būdinga gyvajai metaforai? (p. 65–66)
9. Kuo skiriasi metaforos ir simboliai? Kokias plotmes jie jungia? (p. 66–68)
10. Koks santykis simboleje yra tarp pirminės signifikacijos ir reikšmės pertekliaus? Kuo skiriasi alegorijos nuo simbolių? (p. 69–70)
11. Kodėl simbolis yra labiau asimiliuojamas, nei suvokiamas? (p. 70)
12. Kokius nesemantinius klodus turi simbolis? Kaip paaiškintumėte: „metafora gimsta jau išgrynintoje *logos* erdvėje, o simbolis delsia *bios* ir *logos* takoskyroje“? Kaip paaiškintumėte: simbolis „gimsta ten, kur galia sutampa su forma“? (p. 71–72)
13. Koks yra poetinės kalbos ir pasaulio ryšys? (p. 73–74)
14. Kodėl būtent religiniai simboliai geriausiai išreiškia pasaulį, tikrovę, *kosmos* kaip visumą? (p. 74–76)
15. Kokios yra tarpinės grandys tarp simbolio ir metaforos? Kuo metaforos yra reikšmingos interpretuojant simbolius, o kuo simboliai – metaforas? (p. 77–78)
16. Kas bendra yra mokslo ir poetinei kalbai? Kaip Ricoeuras sugrąžina metaforai ir simboliui kognityvinę reikšmę? (p. 79–82)

3. Kalba ir raštas

3.1. Rašto prigimtis

P. Ricoeur, *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 37–56.

Šiame tekste Paulis Ricoeuras svarsto rašto prigimtį klausimą. Vakarų mąstyme įsitvirtino nuostata, kad tekstas tėra kalbėjimo užrašymas, netobula ir ribota žinojimo perteikimo priemonė. Tačiau Ricoeuras ginčija šį įsitikinimą. Jo tikslas – paaiškinti rašto ir kalbėjimo skirtumą. Jis klausia, ar tikrai tekstas yra tik užrašymas? Bandant atsakyti į šį klausimą, pirmiausia reikia sutelkti dėmesį į kalbėjimo ir rašymo situacijų skirtumą. Į ką ir kaip kreipiasi kalbėtojas ir teksto autorius? Kokie kokybiniai pokyčiai įvyksta kalbėjimui virstant tekstu, kalbėtoju – autoriumi, klausytoju – skaitytoju? Ricoeuro analizė siekia dar giliau. Jis pereina prie giluminių kalbos filosofijos problemų, svarsto, kokios yra kalbos ir rašto galimybės išreikšti tikrovę bei kurti žmogišką pasaulį. Taigi būtina išsiaiškinti, kodėl tik per raštą žmogus turi žmogišką pasaulį, o ne vien gyvūnišką aplinką, koks yra užrašyto teksto santykis su autoriumi, skaitytoju ir pačia tikrove, kodėl Ricoeuras raštą laiko ne varganu tikrovės atspindžiu, o tikrovės metamorfoze.

Klausimai tekstui:

1. Kuo rašymas skiriasi nuo tiesioginio kalbėjimo? Kaip suprantate mintį: „raštas yra daug daugiau nei materialus užfiksavimas“? Kokia yra rašto reikšmė kultūros formavimuisi? (p. 40)

2. Kokie yra autoriaus ir kalbėtojo skirtumai? Koks yra autoriaus intencijos ir teksto reikšmės santykis? Kas yra „semantinė teksto autonomija“? (p. 41–42)
3. Kaip suprantate, kokios yra kraštutinės teksto sampratos galimybės – „intencijos erezija“ ir „teksto erezija“? Kokius teisingo interpretavimo kriterijus jos pateikia? Kokie yra jų trūkumai? (p. 42)
4. Kokie yra skaitytojo ir klausytojo skirtumai? Koks yra skaitytojo intencijos ir teksto reikšmės santykis? Kodėl ne tik autorius, bet ir autonominė teksto reikšmė steigia skaitytojų ratą? (p. 43)
5. Kodėl, pasak Ricoeuro, „užrašytas diskursas yra dvasingesnis“? (p. 43)
6. Kaip suprantate, kas yra „generatyvinė gramatika“ ir kuo ji skiriasi nuo paprastos gramatikos? Ar koks nors individualus kūrinys gali steigti kūrimo ir rašymo kodą? (p. 44–45)
7. Kas yra „ostensiniai rodikliai“? Kuo skiriasi ostensinės nuorodos dialogo situacijoje ir tekste? (p. 46–47)
8. Kodėl, anot Ricoeuro, „per raštą žmogus ir tik žmogus įgyja pasaulį, o ne vien situaciją“? (p. 47–49)
9. Kuo Platonas kaltina raštą? Kodėl raštas nėra tinkama priemonė žinojimui fiksuoti? (p. 50)
10. Ką apie raštą sako tapybos ir fotografijos palyginimas? Kodėl raštas, turėdamas ribotas išraiškos galimybes, gali „suteikti daugiau reikšmės“? (p. 52)
11. Kodėl, anot Ricoeuro, raštas yra ne tikrovės užrašymas, pakartojimas, o pasaulio perrašymas, metamorfozė? (p. 53)

3.2. Tekstas komunikacijos vyksme

H.-G. Gadamer, „Tekstas ir interpretacija“, in *Istorija. Menas. Kalba*. Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 171–198.

Šis Gadamerio tekstas yra parašytas diskusijai su Jacques'u Derrida hermeneutikos ir teksto klausimais. Gadameriui rūpėjo apginti tai, ką Derrida kritikavo ir net atmetė – autoriaus ir komunikacijos reikšmę teksto tapatybei. Ši dviejų filosofų diskusija davė progą svarstyti rašto ir teksto prigimties klausimus. Jie, pasirodo, įtraukia dar fundamentalesnius klausimus – *ką reiškia skaityti, ką reiškia interpretuoti?* Tad, turint omenyje šiuos pačius bendriausius klausimus, tekste reikėtų išsiaiškinti, kokie yra hermeneutinės teksto sampratos ypatumai, kokių raštinų komunikacijos formų Gadameris nelaiko tekstais, kuo literatūriniai tekstai skiriasi nuo paprastų tekstų, kokia yra interpretatoriaus paskirtis.

Klausimai tekstui:

1. Kaip Gadameris pagrindžia hermeneutikos pretenziją į universalumą? (p. 171)
2. Kokie Heideggerio filosofijos momentai Gadameriui yra svarbiausi? (p. 172–173)
3. Kaip suprantate Gadamerio siekį „vokiečių idealizmo plėtotą dialektiką perorientuoti į gyvą sokratišką-platonišką dialogą“? (p. 173)
4. Kodėl kiekviena nauja dabartis turi iš naujo rašyti istoriją? (p. 173)
5. Kaip Gadameris aiškina Heideggerio ir Nietzsche's pozicijų skirtumą? Kuris iš jų artimesnis Gadameriui? Kuo Heideggeris pralenkia Nietzsche'ę? (p. 174–175)
6. Kaip Gadameris paaiškina savo tezę: „būtis, kuri gali būti suprasta, yra kalba“? Kodėl Gadameris skeptiškai vertina galimybę išeiti iš „užburto fenomenologinės imanencijos rato“? (p. 175)

7. Kaip kito esatis peržengia subjekto subjektyvumą? Kokie yra svarbiausi dialoginės patirties momentai? (p. 176)
8. Kokius svarbiausius pasikeitusio XX amžiaus filosofijos požiūrio į kalbą ir tekstą momentus fiksuoja Gadameris? (p. 177–178)
9. Ką Gadameris laiko tikrąja pažinimo duotybe? Kokiomis sąlygomis kas nors gali tapti faktu? (p. 179)
10. Kaip klausimas – „ar interpretacija yra prasmės įdėjimas, ar jos radimas?“ – nulemia hermeneutikos problematiką? (p. 179)
11. Kaip žodžio „tekstas“ kilmė paaiškina, kokia yra teksto būtis ir tapatybė? (p. 180)
12. Kas yra tekstas hermeneutiniu požiūriu? Kuo skiriasi hermeneuto ir kalbininko požiūriai į tekstą? (p. 180–181)
13. Kodėl kalbos užmarštis yra esminga susikalbėjimui? (p. 182)
14. Kodėl gera valia suprasti yra pamatinė teksto supratimo prielaida? (p. 183)
15. Kaip Gadameris supranta skaitymą ir kada iškyla interpretavimo uždaviniai? (p. 184)
16. Kaip hermeneutinės problemos iškyla teisinėje praktikoje? (p. 184–185)
17. Ką Gadameris vadina antitekstais, pseudotekstais ir pretekstais? Kodėl jie negali būti tektais? (p. 186–188)
18. Kokia yra interpretatoriaus paskirtis ir siekiamybė? Tarp ko įsiterpia interpretatorius? (p. 189)
19. Kas yra literatūriniai tekstai? Kokia yra jų „pirminio kalbėjimo“ situacija? Kuo literatūriniai tekstai skiriasi nuo paprastų tekstų? (p. 189–191)
20. Kodėl „tik literatūriniame tekste žodis įgyja visišką savi-esatį“? Koks yra literatūrinio teksto ir tikrovės santykis? (p. 190)
21. Kodėl poetinis tekstas Gadameriui nėra žodžių žaismas? (p. 192)

- 28
22. Kokia yra šnekėjimo, skaitymo ir teksto supratimo laikinė struktūra? (p. 194–196)
 23. Kuo skiriasi geras deklamavimas nuo prasto? (p. 195)
 24. Ką Gadameris vadina prozos įsiveržimu į poeziją? (p. 198)
 25. Kaip paaiškintumėte Gadamerio žodžius: „savo argumentus pateikęs interpretatorius išnyksta, o tekstas kalba“? (p. 198)

Pagalbinė literatūra:

M. Gutauskas, „Dialogo, teksto ir prasmės tapatybės klausimai Gadamerio ir Derrida pokalbyje“, in *Baltos lankos, Tekstai ir interpretacijos*, Nr. 38/39. 2013, Vilnius: Baltos lankos, p. 79–109.

4. Kalba kaip dialogas

4.1. Dialogo sritis

A. Mickūnas, „Dialogo sritis“, *Baltos lankos*, Nr. 11, 1999, p. 220–268.

Algis Mickūnas pabando suformuoti fenomenologinę dialogo teoriją, kuri apimtų labai plačius dialogo patirties matmenis. Kaip ir dera fenomenologui, tekste daug dėmesio skiriama teorinėms dialogo analizės prielaidoms. Juk analizuojantis dialogą jau yra dialoginėje situacijoje, jis kalba ar rašo kažkam, jis kalbasi ar ginčijasi su kažkuo. Jo kontekstas taip pat yra suformuotas esamų ir buvusių diskusijų. Todėl dialogo analizė kartu yra ir savianalizė bei savojo pasaulio refleksija. Nagrinėjant šį tekstą reikia apimti visus – pasaulinį, prasminį, istorinį – dialogo lygmenis. Tekste reikia išsiaiškinti, kokios yra dialogo analizės teorinės prielaidos; kokį prasminį lauką steigia dialogas; kokia yra grynoji dialogo struktūra; koks yra dialogo vyksmas.

Klausimai tekstui:

1. Kokius svarbiausius Husserlio, Heideggerio, Merleau-Ponty intersubjektyvumo teorijos aspektus pažymi Mickūnas? (p. 221)
2. Kas yra socialinis holizmas ir socialinis atomizmas? Kodėl fenomenologija nori išvengti abiejų? (p. 222)
3. Kaip individas integruojasi į bendruomenę, tampa jos tradicijos nešėju ir kartu išlaiko savo individualumą? (p. 223)
4. Koks individo ir bendruomenės santykis yra graikų ir krikščioniškame mąstyme? Kiek individas yra savipakankamas, o kiek kiti jam yra būtini savirealizacijai? (p. 225–226)

- 30
5. Kodėl Naujųjų laikų mąstymas laikomas nedialogišku? Kokius dialogą implikuojančius momentus išryškina Mickūnas? Kaip savanaudiškumas derinamas su dialogu Hobbeso ir Locke'o politinėje filosofijoje? (p. 226–227)
 6. Kokią dialogo formą pasiūlo romantizmas? (p. 227–228)
 7. Koks skirtumas tarp kalbos kaip *ergon* ir kalbos kaip *energeia*? Kuris aspektas atskleidžia kalbos dialoginį matmenį? (p. 229)
 8. Kodėl bendruomenė yra daugiau nei individų suma? Į kokią bendrą plotmę ir į koki tarpžmogišką ryšį nurodoma? (p. 231)
 9. Kuria prasme kalbantysis pirmuoju asmeniu visada yra „daugiau“, nei gali apimti ir paaiškinti mokslinė teorija? (p. 231–232)
 10. Kodėl dialogo teorijos negali visiškai suobjektinti dialogo? Kokios yra dialogo teorijų ribos? (p. 232–233)
 11. Kaip Mickūnas aiškina kalbos esmę? Kokį ikidialoginį prasminį lauką ji suteikia komunikuojantiems individams? Kaip paaiškintumėte: „kalba yra sąmonės struktūravimasis pasaulyje“? (p. 234)
 12. Kodėl ir kaip įrankis atsineša su savimi visą komunikacinę sistemą? Kaip kiti reiškiasi per įrankius ir daiktus? (p. 235)
 13. Kaip Mickūnas aiškina pasaulio steigimą per meno kūrinį? (p. 235–236)
 14. Kokiu būdu kultūrinė tradicija veikia dialogą? Kokia pasaulio vienybė sieja partnerius dialoge? Kaip šioje vienybėje išlaikomas partnerių individualumas? (p. 237–238, 263–265)
 15. Kiek kalba gali būti individuali? (p. 239)
 16. Kas yra signifikacija ir kodėl angažavimasis tai pačiai signifikacijai yra dialogo sąlyga? (p. 240)
 17. Kokias kraštutines dialogo aiškinimo (1–2) ir vyksmo (3) ribas brėžia Mickūnas? (p. 239–241)
 18. Kodėl dialogas yra policentrinis laukas? Kodėl kitas mane išcentruoja dialoge? (p. 242–243)
 19. Kokie yra santykiai su kitu, su dalyku ir savimi pačiu grynojoje dialogo struktūroje? (p. 242–243)

20. Kodėl kitas dialoge nėra objektas? Kuo skiriasi kitas nuo dalyko (objekto)? Kaip suprasti „objektas motyvuoja mane savo reikšmingumo požiūriu“? (p. 244)
21. Kaip dialoge susiję dialogo partnerių aktyvumas ir pasyvumas? (p. 245)
22. Kiek dialoge gali būti kuriamos naujos prasmės, signifikacijos? (p. 246)
23. Kaip Mickūnas supranta „vieningą dialogo branduolį“? (p. 246)
24. Kaip dialogo dabartyje dalyvauja praeitis ir ateitis? (p. 247–248)
25. Kiek dialoge gali sutapti mano ir kito prasmių / reikšmių horizontai? (p. 248–249)
26. Kaip Mickūnas apibūdina „virš-asmeninę“ sąmonę ir kaip pokalbio partneriai dalyvauja joje? (p. 249–251)
27. Kaip kito patirtys gali tapti mano patirtimis, o jo matymas ir jutiliai – mano matymu ir jutimais? Kokios yra patirčių perimamumo galimybės? (p. 251)
28. Kodėl skirtumas ir pozicijų nesukeičiamumas yra esminiai dialogo bruožai? Kaip tai gali atskleisti mano paties individualumą? (p. 253–255)
29. Kokį vaidmenį dialoge atlieka kūnas ir gestai? Kaip gestas yra susijęs su reikšmių lauku? (p. 256–260)
30. Kodėl dialogo partneriai nepasiekia visiškos reikšmės tapatybės? (p. 258)
31. Kaip Mickūnas supranta tarpkūniškumą? Kodėl jis anoniminis? (p. 261–263)
32. Kaip dialogas kuria istoriją ir palieka savo pėdsaką tradicijoje? (p. 264–266)

Pagalbinė literatūra:

M. Gutauskas, *Dialogo erdvė. Fenomenologinis požiūris*, Vilnius: VU leidykla, 2010, p. 127–186.

4.2. Dialogas ir etinis santykis

E. Levinas. „Dialogas“, in *Apie Dievą, ateinantį į mąstymą*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 289–308.

Emmanuelis Levinas, sekdamas Martinu Buberiu, dialogą supranta kaip Aš–Tu santykį. Dėl to labai įtariai žiūri į dalykinį dialogą, kuriam yra svarbiausia susikalbėti apie kokius nors dalykus. Levinui labiausiai įtartinas dialogo imperatyvas – susikalbėti. Jis reikalauja atsisakyti savo požiūrio ar net savasties bendros prasmės labui. Savaiame tai nėra blogas dalykas, tačiau čia slypi galimybė manipuliuoti, o dialogui – virsti prievarta. Prievartą iš dalies paslepia Vakarų mąstyme nusistovėjęs dialogo kaip racionalaus tiesos paieškos pokalbio supratimas. Protas reikalauja vienos tiesos, dėl kurios visi turi sutarti ir kuriai visi turi paklusti. Būtent čia slypi kitybės pasisavinimo ir užvaldymo prievarta. Levinas skiria dvi dialogo formas – imanencijos ir transcendencijos dialogą. Pirmasis grindžiamas susikalbėjimo reikalavimu, antrasis – etiniu Aš–Tu santykiu. Nagrinėjant šį tekstą, kaip tik ir reikia išsiaiškinti, kokia prievarta slypi racionaliame imanencijos dialoge, koks yra „transcendencijos dialogas“, kokia bendrumo plotmė yra galima abiejose dialogo formose, kodėl kito transcendencija yra tokia svarbi dialogui ir etiniam santykiui.

Klausimai tekstui:

1. Kur, anot tradicinės filosofijos, gimsta prasmė? Kodėl Levinui toks prasmės gimimo vietos aiškinimas nepriimtinas? (p. 289–290)
2. Kaip suprantate skirtumą tarp „gyventi“ ir „gyventi tai“ („gyventi“ kaip tranzityvinis veiksmažodis)? (p. 209)
3. Kodėl ir kaip, anot Levino, mąstymas užvaldo būtį? Kodėl mąstyme pasaulio transcendencija virsta imanencija? (p. 290–291)

4. Kokia prasme mąstymas „turi bet kokios kitybės pagrindą“? Kas būdinga filosofijai, plėtojamai *Aš mąstau (ego cogito)* pagrindu? Koks jos santykis su nepažįstama kitybe? (p. 292)
5. Kaip suprantate Levino pasakymą: „dvasia yra daiktų tvarka“. Ką tai sako apie Vakarų mąstymą? (p. 293)
6. Apie kokį dialogo modelį yra kalbama: „pažinti abiem pašnekovams reiškia įeiti į kito mąstymą, sutapti per *protą*, susilieti jame kaip bendroje vidujybėje“? Kodėl šiame dialoge pašnekovai turi „išgirsti proto balsą“? (p. 294)
7. Kaip dialogo formą nulemia prielaidos – „protas esąs tikrasis vidinis gyvenimas“ ir „protas yra vienas“? (p. 294)
8. Kokia prievarta ir kokios manipuliavimo galimybės slypi racionaliame pokalbyje? (p. 295)
9. Apie kokią dialogo sąlygą yra kalbama: „reikėtų atrasti dialogą, kuris padėtų pradėti dialogą“? (p. 295)
10. Kokia dialogo forma, tikslai ir realizavimas primetami gyvenimui, kai konfliktų spaudžiami žmonės turi suvienyti požiūrius ir pasiekti vienovę? Koks čia yra vienovės ir įvairovės santykis? (p. 296)
11. Koks yra pirmapradis socialumas ir ryšys, kuris „savaime turi reikšmę“? (p. 297)
12. Kaip Levinas aiškina Buberio Aš–Tu santykį? (p. 298, 301, 306)
13. Kodėl dialoge atsiveria absoliuti distancija tarp Aš ir Tu? Kaip suprasti šią distanciją ir jos absoliutumą? Kokia bendrumo plotmė čia yra galima? (p. 298–301)
14. Kuo skiriasi Rosenzweigo individas ir patybė? (p. 299)
15. Kaip paaiškintumėte: „transcendencijos dialoge gėrio idėja išskyla vien dėl paties fakto, kad susitikime *kitas svarbesnis už viską*“, „etikos faktas nieko neskolingas vertybėms, tai vertybės jam viską privalo“. Koks yra etikos ir dialogo santykis? (p. 302–303)

- 34
16. Kuo skiriasi intencionalumo fenomenologija ir santykio fenomenologija? (p. 304)
 17. Kaip Levinas aiškina Dievo baimę iš santykio su kitu perspektyvos? (p. 305)
 18. Kuo skiriasi Platono vertybių hierarchija ir kito žmogaus vertingumas? (p. 306)
 19. Dėl ko Levinas kritikuoja Buberį? (p. 307)
 20. Kaip suprantate skirtumą tarp dialogo kaip pažinimo ir dialogo kaip „nepriylgstančiojo mąstymo“? (p. 307–308)

Pagalbinė literatūra:

M. Gutauskas, *Dialogo erdvė. Fenomenologinis požiūris*, Vilnius: VU leidykla, 2010, p. 235–245.

Mintautas Gutauskas

Kalbos filosofija

Seminarų užduotys

Kalbos redaktorė Jolanta Storpirštienė

Maketuotoja Vida Vaidakavičienė

1,23 aut. l. Išleido Vilniaus universiteto leidykla

Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius